SOVET DAVRI O‘ZBEK MUSIQA SIYOSATI VA MILLIY MEROSGA MUNOSABAT

Termiz davlat pedagogika instituti

Jo‘raboyeva Iroda

Annotatsiya. Mazkur maqolada sovet davrida O‘zbekistonda olib borilgan musiqa siyosati, uning milliy musiqa merosiga ko‘rsatgan ta’siri hamda an’anaviy musiqa san’atining qayta shakllanish jarayonlari tahlil qilinadi. Shuningdek, Shashmaqom, xalq qo‘shiqlari, diniy va tasavvufiy musiqaga bo‘lgan munosabat, professional musiqa ta’limining shakllanishi hamda estrada san’atining rivojlanish bosqichlari yoritilgan. Maqolada sovet musiqa siyosatining ijobiy va salbiy jihatlari xolisona baholanadi.

Kalit so‘zlar. Sovet davri, o‘zbek musiqasi, musiqa siyosati, milliy meros, Shashmaqom, maqom san’ati, estrada, tasavvufiy musiqa, xalq qo‘shiqlari, madaniyat siyosati, kompozitorlik maktabi, an’anaviy musiqa.

Kirish

Musiqa har bir xalqning ma’naviy qiyofasi, tarixiy xotirasi va milliy ruhiyatini aks ettiruvchi muhim madaniy hodisalardan biridir. O‘zbek xalqi ham asrlar davomida boy musiqiy meros yaratgan bo‘lib, maqom, xalq qo‘shiqlari, baxshichilik, dostonchilik va an’anaviy cholg‘u san’ati milliy madaniyatning ajralmas qismiga aylangan. Ayniqsa, Shashmaqom, Farg‘ona-Toshkent maqom yo‘llari, Xorazm maqomlari, katta ashula, lapar va yalla kabi janrlar xalqning ruhiy olami, estetik qarashlari va tarixiy tajribasini mujassam etib kelgan. XX asr boshlarida Turkiston hududida yuz bergan siyosiy o‘zgarishlar madaniyat va san’at sohasiga ham katta ta’sir ko‘rsatdi. Sovet hokimiyati o‘rnatilgach, barcha milliy respublikalarda bo‘lgani kabi O‘zbekistonda ham musiqa san’ati yangi mafkuraviy tizim asosida qayta shakllantirildi.

Musiqa endi nafaqat estetik vosita, balki siyosiy tarbiya quroli sifatida ham qaraldi. Shu sababli sovet davrida milliy musiqa merosiga nisbatan murakkab va ziddiyatli munosabat yuzaga keldi. Mazkur maqolada sovet davridagi o‘zbek musiqa siyosati, uning asosiy yo‘nalishlari, milliy merosga bo‘lgan munosabat, an’anaviy musiqa san’atining qayta talqin qilinishi hamda mazkur siyosatning o‘zbek musiqa madaniyatiga ko‘rsatgan ijobiy va salbiy ta’sirlari tahlil qilinadi. Sovet hokimiyatining musiqa sohasidagi siyosati 1917-yildagi inqilobdan keyin sobiq Rossiya imperiyasi hududida yangi siyosiy tizim shakllandi. Sovet hokimiyati jamiyatning barcha sohalari singari madaniyat va san’atni ham marksistik mafkura asosida qayta tashkil etishga kirishdi. Musiqa san’ati xalqni kommunistik ruhda tarbiyalash vositasi sifatida talqin qilindi. O‘zbekistonda sovet davrining dastlabki yillarida “madaniy inqilob” siyosati amalga oshirildi. Savodsizlikni tugatish, yangi maktablar ochish, teatr va musiqa jamoalarini tashkil etish ishlari jadallashdi. Shu jarayonda yevropa musiqasi elementlari kirib kelib, professional kompozitorlik maktabi shakllana boshladi. Konservatoriyalar, musiqa bilim yurtlari va orkestrlar tashkil etildi. Bu esa o‘zbek musiqasining ilmiy asosda rivojlanishiga xizmat qildi. Biroq sovet hokimiyatining asosiy maqsadi milliy musiqa san’atini erkin rivojlantirish emas, balki uni kommunistik mafkuraga moslashtirish edi. Shu sababli diniy mazmundagi qo‘shiqlar, tasavvuf bilan bog‘liq ashulalar va ayrim xalq musiqalari tanqid qilindi. Musiqa “sotsialistik realizm” tamoyillari asosida rivojlanishi kerakligi ta’kidlandi. San’atkorlardan yangi tuzumni madh etuvchi asarlar yaratish talab qilindi. Natijada kolxoz va zavod hayoti, mehnat qahramonlari, partiya va Lenin obrazlari qo‘shiqlarda keng targ‘ib qilina boshladi. Musiqa asta-sekin mafkuraviy nazorat vositasiga aylandi. O‘zbek milliy musiqasining qayta shakllantirilishi Sovet davrida o‘zbek musiqasining shakli va mazmunida sezilarli o‘zgarishlar yuz berdi.

An’anaviy og‘zaki ijrochilik tizimi professional nota tizimiga moslashtirildi. Bu jarayonda rus va yevropa musiqashunoslari muhim rol o‘ynadi. 1920–1930-yillarda

o‘zbek xalq qo‘shiqlari va maqom namunalarini yig‘ish, yozib olish va ilmiy o‘rganish ishlari boshlandi. Bu jarayonning ijobiy tomoni shundaki, ko‘plab musiqiy namunalarning yo‘qolib ketishining oldi olindi. Ayniqsa, maqom yo‘llari nota yozuviga tushirilib, kelajak avlod uchun saqlab qolindi. Shu bilan birga, milliy musiqaning ayrim xususiyatlari o‘zgartirildi. Masalan, an’anaviy cholg‘ular orkestr shakliga moslashtirildi, ko‘p ovozli ijro usullari joriy etildi. Natijada xalq cholg‘u orkestrlari tashkil etilib, dutor, tanbur, gijjak va nay kabi cholg‘ular yangi ijro imkoniyatlariga ega bo‘ldi. Sovet mafkurasi ta’sirida musiqaning mazmuni ham yangilandi. Xalq qo‘shiqlariga yangi matnlar yozildi, eski diniy yoki ishqiy mazmundagi qo‘shiqlar o‘rniga mehnat, vatanparvarlik va sotsialistik g‘oyalarni targ‘ib qiluvchi asarlar yaratildi. Shunga qaramay, sovet davrida professional o‘zbek kompozitorlik maktabi shakllandi. Mutal Burhonov, Tolibjon Sodiqov, Yunus Rajabiy, Sulaymon Yudakov kabi bastakorlar milliy ohanglarni zamonaviy kompozitsiya bilan uyg‘unlashtirishga harakat qildilar. Shashmaqom va an’anaviy musiqa merosiga munosabat

O‘zbek xalqining eng noyob musiqiy meroslaridan biri bo‘lgan Shashmaqom sovet davrida murakkab taqdirni boshdan kechirdi. Dastlabki yillarda maqom san’ati eski feodal davr madaniyatining qoldig‘i sifatida baholanib, unga nisbatan salbiy munosabat shakllandi. Chunki maqomning mazmunida tasavvufiy qarashlar, mumtoz she’riyat va diniy-falsafiy g‘oyalar muhim o‘rin tutgan edi. 1930-yillarda ayrim maqom ijrochilari va hofizlar faoliyatiga cheklovlar qo‘yildi. An’anaviy musiqa “xalqchil” shaklga moslashtirilishi talab qilindi. Natijada maqomlarning ayrim qismlari qisqartirildi yoki sahna talablari asosida qayta ishlanib ijro etildi. Biroq keyinchalik sovet olimlari va san’at arboblari maqomning badiiy va tarixiy ahamiyatini anglay boshladilar. Ayniqsa, Yunus Rajabiy tomonidan Shashmaqomning yozib olinishi va nashr qilinishi milliy merosni saqlab qolishda muhim ahamiyat kasb etdi. Sovet davrining keyingi bosqichlarida maqom san’ati davlat tomonidan qo‘llab-

quvvatlana boshladi. Radio va televideniyeda maqom namunalari yangray boshladi, maqom ansambllari tashkil etildi. Bu jarayon bir tomondan maqomning ommalashishiga xizmat qilgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan uning an’anaviy ruhiy muhitidan uzoqlashishiga ham sabab bo‘ldi. Diniy va tasavvufiy musiqaga nisbatan siyosat Sovet davrida din davlatdan ajratilgan bo‘lsa-da, amalda diniy qadriyatlarga qarshi kurash olib borildi. Bu holat musiqa san’atiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatdi. Masjid va madrasalarda ijro etilgan diniy qo‘shiqlar, zikrlar, na’t va munojotlar taqiqlanishi yoki cheklanishi natijasida ko‘plab an’analar yashirin holatga o‘tdi. Tasavvuf bilan bog‘liq ashulalar ham mafkuraviy jihatdan zararli deb baholandi. Chunki sovet mafkurasi diniy dunyoqarashni “eskilik qoldig‘i” deb hisoblar edi. Natijada ko‘plab hofizlar va baxshilar o‘z repertuarlarini o‘zgartirishga majbur bo‘ldilar. Ayrim hududlarda xalq orasida diniy qo‘shiqlar yashirin ravishda ijro etib kelindi. Bu holat xalqning milliy va diniy xotirasini saqlashga xizmat qildi. Sovet davridagi diniy musiqaga qarshi siyosat natijasida ayrim qadimiy ijro an’analari zaiflashdi. O‘zbek estrada va ommaviy musiqasining shakllanishi Sovet davri o‘zbek estrada san’atining shakllanishida ham muhim bosqich bo‘ldi. 1950–1980-yillarda yangi musiqiy janrlar rivojlandi. Estrada qo‘shiqlari, vokal-instrumental ansambllar va sahna madaniyati shakllandi. Bu jarayonda milliy musiqa bilan yevropa musiqasi elementlari uyg‘unlashdi. Orkestrlar, pianino, skripka va boshqa g‘arb cholg‘ulari o‘zbek musiqasida keng qo‘llanila boshladi. Botir Zokirov, Luiza Zokirova, Elmira Urazboyeva kabi san’atkorlar o‘zbek estradasining rivojiga katta hissa qo‘shdilar. Ularning ijodida milliy ohanglar bilan zamonaviy uslublar uyg‘unlashgan edi. Biroq estrada san’ati ham sovet mafkurasi ta’siridan chetda qolmadi. Qo‘shiqlarda kommunistik g‘oyalarni targ‘ib qilish hollari uchrab turdi. Shunga qaramay, estrada san’ati xalqning estetik didini shakllantirishda muhim rol o‘ynadi va keyingi davr milliy estradasining rivojlanishiga zamin yaratdi.

Sovet musiqa siyosatining ijobiy va salbiy jihatlari Sovet davridagi musiqa siyosatini bir tomonlama baholash to‘g‘ri bo‘lmaydi. Chunki bu davrda o‘zbek musiqa madaniyatida ham muhim yutuqlar, ham jiddiy yo‘qotishlar yuz berdi. Ijobiy jihatlardan biri — professional musiqa ta’limi tizimining shakllanishidir. Konservatoriyalar, musiqa maktablari va teatrlarning tashkil etilishi natijasida ko‘plab iste’dodli san’atkorlar yetishib chiqdi. Milliy musiqa ilmiy asosda o‘rganildi, maqom va xalq qo‘shiqlari yozib olinib saqlab qolindi. O‘zbek opera va simfonik musiqasi rivojlandi. Bundan tashqari, musiqa san’ati keng ommaga yetib bordi. Radio, televideniye va gramplastinkalar orqali xalq musiqasi katta auditoriyaga tarqaldi. Salbiy jihatlar esa ko‘proq mafkuraviy bosim bilan bog‘liq edi. Milliy musiqa erkin rivojlanish imkoniyatidan mahrum bo‘ldi. Diniy va tasavvufiy qo‘shiqlar taqiqlanib, ayrim qadimiy an’analar yo‘qolish xavfi ostida qoldi. Shuningdek, an’anaviy ijrochilikning tabiiy muhiti zaiflashdi. Ustoz-shogird an’anasi o‘rniga rasmiy ta’lim tizimi ustunlik qila boshladi. Natijada ayrim nozik ijro usullari va mahalliy uslublar asta-sekin kamayib bordi. Shu sababli sovet davridagi musiqa siyosatini murakkab va ziddiyatli tarixiy bosqich sifatida baholash mumkin.

Xulosa

Sovet davri o‘zbek musiqa madaniyati tarixida murakkab va ziddiyatli davr sifatida namoyon bo‘ladi. Bu davrda musiqa san’ati davlat nazoratiga olinib, kommunistik mafkuraga xizmat qiluvchi vositaga aylantirildi. Milliy musiqa merosining ayrim jihatlari qo‘llab-quvvatlangan bo‘lsa, diniy va tasavvufiy an’analar cheklovlarga duch keldi. Shunga qaramay, sovet davrida professional musiqa ta’limi shakllandi, maqom va xalq qo‘shiqlari yozib olinib saqlab qolindi. Milliy merosga bo‘lgan munosabat ikki tomonlama xarakterga ega bo‘ldi: bir tomondan meros asrab qolindi, ikkinchi tomondan esa mafkuraviy qayta ishlovga uchradi. Bugungi kunda mustaqil O‘zbekiston sharoitida sovet davridagi musiqa siyosatini xolis baholash muhim ahamiyatga ega. Chunki bu tarixiy tajriba milliy madaniyatni asrash, uni

siyosiy bosimlardan himoya qilish va an’anaviy san’atni tabiiy rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rajabiy Y. Shashmaqom. – Toshkent.
2. Fitrat A. O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi. – Toshkent.
3. Karimov N. O‘zbek musiqa madaniyati tarixi. – Toshkent.
4. Yunusov R. Markaziy Osiyo musiqa merosi. – Toshkent.
5. Jabborov I. O‘zbek xalq musiqasi tarixi. – Toshkent.
6. Sodiqov T. Musiqa va zamon. – Toshkent.
7. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. – Toshkent.
8. Qodirov M. San’at va mafkura masalalari. – Toshkent.
9. Rahimov B. O‘zbek maqom san’ati. – Toshkent.
10. Abdullayev R. Sovet davrida madaniyat siyosati. – Toshkent.